

Mike Károly

SZELLEMI ELLENSÚLY

The Independent Review – A Journal of Political Economy

Kevés fogalomnak jutott zaklatottabb sors, mint a „politikai gazdaságtan”-nak. Először a 18. század brit közgazdászai adták ezt a nevet új tudományuknak. Az eleinte büszkén viselt név azonban hamarosan kényelmetlenné vált számukra: változtak az intellektuális ambícióik, és figyelmük a „kereskedő társadalom” politikai-gazdasági rendjének vizsgálatától az emberi cselekvés törvényszerűségei felé fordult. Főként *Karl Marx* követőinek körében élt tovább, aki sajnálatos módon éppen azt vette át a britektől, amiben azok tévedtek (a munkaérték elméletét), és azt vetette el, amiben maradandót alkottak (a csere alapú gazdaság logikájának megértését). Az – immár meglehetősen viharvert – fogalmat azután a „marxista-leninista” államideológia sajátította ki, és tette az akadémiai élet megerőszkolásának szimbólumává. Legalábbis nálunk.

Nagyjából a tudományos szabadság hazai felszámolásával egy időben az Egyesült Államokban ugyanis útnak indult egy szellemi mozgalom, amely az időközben sokat fejlődött közgazdasági módszertant felhasználva új tartalommal töltötte meg a politikai gazdaságtan fogalmát. A „közösségi döntések” (*public choice*) iskolája a döntéshozók önérdekkövetéséből és korlátozott tudásából kiindulva próbálta meg egyrészt megmagyarázni a modern állam működésének sajátosságait, másrészt feltárni az önkéntes együttműködés lehetőségeit és korlátait, és ezek fényében javaslatokat megfogalmazni a politikai közösségek alkotmányos berendezkedésére vonatkozóan.¹ Ezzel párhuzamosan egyre több közgazdász figyelme fordult a különféle társadalmi intézmények (a jog, a normák, a magánszervezetek) mint a gazdaság működését befolyásoló „játékszabályok” felé, jelentősen gazdagítva a társadalmi kooperáció lehetőségeire, és az állam és a társadalom viszonyára vonatkozó tudásunkat.² A politikai gazdaságtan így a politika, és tágabban a közösségi cselekvés gazdaságtanaként kelt új életre.

A politikai eszmerendszerek közül az új politikai gazdaságtan a klasszikus liberalizmushoz áll a legközelebb. Mindkettő abból indul ugyanis ki, hogy a társadalom intézményeit az emberi önzést és tudatlanságot szem előtt tartva kell kialakítani. Mindkettő hangsúlyozza továbbá a kormányzat alkotmányos korlátozásának fontosságát, és hitet tesz a magántulajdonon és a szerződés szabadságán alapuló társadalom önszerveződési képessége mellett. Minthogy a társadalomtudományok között kétségkívül az új politikai gazdaságtanban élnek tovább leginkább ezek az eszmék, nem meglepő, hogy a *Montesquieu*, *Smith*, *Jefferson*, *Madison* és *Tocqueville* örökségét a legújabb társadalomtudományos kutatásokkal szembeállítani és megerősíteni kívánó *Independent Review* „politikai gazdaságtani lap”-ként definiálja magát.

¹ *James Buchanan*, *Mancur Olson*, *Albert Hirschman* és *Anthony Downs* neve a magyar olvasóközönség körében is ismert. Magyarul áttekintő jelleggel lásd David B. JOHNSON: *A közösségi döntések elmélete*. Osiris, Budapest, 1999 és John CULLIS – Philip JONES: *Közpénzügyek és közösségi döntések*, Aula, 2003.

² Az „új intézményi közgazdaságtan” vezéralakjai *Ronald Coase*, *Oliver Williamson* és *Douglass North*. A „jog közgazdasági elemzésének” neves képviselői *Ronald Coase*, *Guido Calabresi*, *Gary Becker*, *Harold Demsetz*, *William Landes* és *Richard Posner*. Az „osztóiskola” főbb alakjai *Hayek* mellett *Ludwig von Mises*, *Murray Rothbard* és *Israel Kirzner*.

A folyóirat célja azonban nem pusztán, sőt nem elsősorban a közgazdaságtan egy sajátos területének művelése. A politikai gazdaságtan és a többi társadalomtudomány közötti párbeszédet szorgalmazza, és olyan fórumot próbál teremteni, ahol a legizgalmasabb szaktudományos eredmények a legszélesebb értelmiségi közönség számára élvezhető formában jelennek meg. A szigorú *peer review*-t igyekeznek kombinálni a könnyedebb hangvétellel és olvashatósággal. Kiadója, az *Independent Institute* az amerikai „közélet kérdéseinek újradefiniálását” szeretné elérni – három lépés távolságból, vagyis egyaránt elvonatkoztatva a pártpolitikai szempontoktól és az éppen napirenden lévő kormányzati tervektől. Ezt a célt szolgálja a 1996-ban beindított folyóirat is (hálózati verzió: www.independent.org).

Hobbes kísértete

Aktuálisak-e még egyáltalán a klasszikus liberális eszmék? A folyóirat beköszöntőjében *Charles K. Rowley* igyekezik körüljárni ezt a kérdést (*What is Living and What is Dead in Classical Liberalism?*, 1996. tavasz). A szerző a neves olasz gondolkodót, *Norberto Bobbiót* követve a politikai gondolkodás két hagyományát különbözteti meg. Az egyikben, amelyet *Hobbesig* vezet vissza, az anarchia és a rend, a másikban, amelyet *Locke*-hoz köt, pedig az elnyomás és a szabadság kategóriái játszószék a főszerepet. *Rowley* szerint a két hagyomány közötti különbség abból fakad, hogy a követői eltérően vélekednek arról, hogy mi történne a társadalommal állam nélkül. Míg *Hobbes* úgy vélte, hogy állam hiányában gyilkos polgárháború törne ki, *Locke* mellett érvelt, hogy az élet kényelmetlenebb lenne ugyan, de nem feltétlenül lenne borzalmas. Ha az előbbi nézetet fogadjuk el, a politika elsődleges céljának a béke biztosítását, és a káosz elkerülését kell tartanunk, és az állam mindaddig jobb választás az anarchiánál, amíg nem fenyegeti a polgárok életét. Ha *Locke*-ot követjük, jóval erősebb elvárásokat támaszthatunk az állammal szemben. Az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz való jogok bizonyos fokig a „természeti állapotban” is érvényesíthetők, és az egyénnek csak akkor éri meg lemondania a sajátkezű kikényszerítésükről, ha az állam garantálja számára őket, és nem kényszeríti arra, hogy mások igazságtalan akaratának vesse alá magát. A politika elsődleges céljává így a bármi áron való rend helyett a (természetes) szabadságjogok fenntartása válik.

A *Hobbes* és *Locke* közötti ellentét semmit nem veszített aktualitásából. Továbbra is mindenkinek el kell döntenie, hogy mit tekint nagyobb veszélynek: a túl gyenge állami hatalomból fakadó bizonytalanságot, vagy a túlzott hatalommal együtt járó elnyomást. *Rowley* szerint a Szovjetunió összeomlásával sokak számára úgy tűnt, hogy az elnyomás veszélye elmúlt, és a szabadság ápolása helyett immár elsősorban a társadalom rendjének megőrzésén kell munkálkodniuk. Szimbolikus erejűnek véli *Robert Nozick* 1989-es pálfordulását. A filozófus utolsó könyvében (*The Examined Self*) azzal ejtette kétségbe libertárius rajongóit, hogy elvetette az egyéni jogok elsőbbségére épülő minimális állam ideálját, és a demokratikus intézményeket váratlanul a „bennünket összekötő értékek hordozóinak” látta, amelyek „az emberek egymás iránti szolidaritásának fennkölt kifejezői”. *Rowley* úgy véli, hogy a klasszikus liberalizmus mai követőinek elsődleges feladata megakadályozni, hogy az elnyomás miatti aggodalmat felváltsa az anarchia miatti aggodalom, a szabadság célját pedig háttérbe szorítsa a rend célja. Ez azért is fontos, mert a kommunizmus kudarca nem vezetett el Nyugaton ahhoz a felismeréshez, hogy a demok-

ratikus jóléti állam hasonló veszélyeket rejt magában, mint a diktatórikus tervgazdaság. A szerző szerint, ha a rend célját a szabadság elé helyezzük, nem tudunk határt szabni azoknak a törekvéseknek, amelyek a káosz („terrorizmus”, „globalizáció” stb.) elleni küzdelem jegyében az egyéni szabadságjogokat kívánják korlátozni.

Nézzük, hol áll jelenleg, tíz évvel a folyóirat indulása után ez a szellemi küzdelem, milyen kép rajzolódik ki a lap néhány közelmúltbeli írása alapján.

Amerikai Leviatán felé?

Charlotte Twight szerint nem túl jól. A szerző a 2006. tavaszi számban egyenesen az Egyesült Államok alkotmányos rendjét „búcsúztatja” (*Limited Government. Ave Atque Vale*). Úgy véli, hogy a 2005. év eseményei nyilvánvalóvá tették, hogy az alkotmány immár nem képes kordában tartani a föderális kormányzatot: a Kongresszus és a Legfelsőbb Bíróság kénye-kedve szerint értelmezheti a szövegét, és figyelmen kívül hagyhatja a hatáskörére vonatkozó korlátokat. A mai amerikai polgárok nagy része az alapító atyáknál nagyobb jóindulattal vagy legalábbis passzivitással tekint a központi kormányzat hatalmának növekedésére, és az alkotmányos súlyok és ellensúlyok rendszere nem tud tartósan ellenállni a közvélekedés megváltozásának.

Twight három – egymástól független, de egy irányba mutató – esemény miatt tekinti fordulópontnak a 2005. évet. Az első közülük az egységes személyi igazolvány bevezetése volt. A szerző nem elsősorban azt kifogásolja, hogy az intézkedés sérti a szabadságjogokat, hanem azt a módot, ahogyan elfogadták. Egyrészt, a Szenátus az iraki háború költségvetési támogatásáról szóló törvényhez csatolva szavazott róla, mintegy „fű alatt”. Ennél is nagyobb probléma azonban, hogy a törvényhozók egy trükkkel megkerülték az alkotmányt. A központi kormányzat jogköreit ugyanis az alaptörvény kimerítően felsorolja – a találmányok szabályozásától a hadihajóflotta fenntartásáig. Ezek között a jogkörök között pedig nem szerepel az állampolgárok igazoltatásához való jog, amelyről így csak a „nagyszámú és meghatározatlan” jogkörrel bíró tagállamok rendelkezhetnek. A Kongresszus ezzel tisztában is volt, és ezért formailag nem tette kötelezővé a tagállamoknak a törvény alkalmazását. A belbiztonsági minisztert azonban felhatalmazta, hogy bármilyen szövetségi szinten szabályozott tevékenységet az igazolvány kiváltásához köthessen, és így gyakorlatilag lehetetlenné tegye, hogy bárki e nélkül boldoguljon a mindennapokban.

A föderális kormányzat hatalmát tovább növelte a tagállamok rovására a Legfelsőbb Bíróság egy ítélete, amely minden korábbinál kiterjesztőbben értelmezte az alkotmánynak azt a cikkelyét, amely a Kongresszus számára lehetővé teszi, hogy „szabályozza a kereskedelmet [...] az egyes államok között”. A *Gonzales vs. Raich* ügyben a Bíróság az alkotmányos cikkelyre hivatkozva úgy döntött, hogy a föderális kábítószerügyi hivatalnak jogában állt egy szövetségi törvény alapján elkobozni a felperes kaliforniai törvényeknek megfelelően otthon, gyógyászati célra termesztett hat cserép vadkenderét. A bírák többsége annak ellenére döntött így, hogy a növények még a tagállamon belül sem kerültek kereskedelmi forgalomba. Lényegében arra hivatkoztak, hogy a Kongresszus minden bizonnyal azért fogadta el a szövetségi hivatal által alkalmazott törvényt, mert úgy vélte, hogy a vadkender szigorú korlátok közötti, gyógyászati célú házi termesztése is jelentős hatással lenne a tagállamok közötti kereskedelemre. Amint különvéleményében *Thomas* bíró rámutatott, a Kongresszus nem vég-

zett ilyen irányú vizsgálatot, és „a Bíróság lényegében jóváhagyta, hogy a szövetségi törvényhozás a tagállamok közötti kereskedelemre vonatkozó alkotmányos cikkelyre hivatkozva olyan tevékenységet szabályozzon, amely egyáltalán nem érinti a tagállamok közötti kereskedelmet, és ezzel lemondott arról, hogy érvényesítse a szövetségi hatalom alkotmányban lefektetett korlátait”.

A Legfelsőbb Bíróság aktivizmusa 2005-ben nem csak a központi kormányzatot erősítette meg, hanem a magántulajdon állami kisajátítással szembeni alkotmányos védelmét is jelentősen meggyengítette. A *Kelo vs. City of New London* perében a bírák többsége úgy döntött, hogy egy település önkormányzatának joga van „igazságos ellenszolgáltatás” ellenében lakóingatlanokat kisajátítani, és más magánszemélynek eladni, ha „azt reméli, hogy ezzel elősegíti a település gazdasági fellendülését”. A kisebbségben maradt *O'Connor* bíró szerint az ítélet kiforgatta eredeti jelentéséből az alkotmányt, amely a kisajátítást szigorúan a későbbi *közösségi* használathoz köthette. A precedens értelmében a tagállami és helyi kormányzatok a jövőben bármelyik tulajdonost megfoszthatják az ingatlanától arra hivatkozva, hogy valaki más azt jobban fogja hasznosítani.

Mindkét ítéletet sok kritika érte. Az alkotmány bírósági átértelmezését azonban csak – széles politikai koalíciót feltételező – alkotmánymódosítással lehet felülírni. Így a kritikusoknak nem sok esélyük van a bírósággal szemben, és legfeljebb csak a bíróság összetételének jövőbeli módosulásában reménykedhetnek. Pontosabban a közvélemény megváltozásában, amelynek nyomására az elnök az alkotmány eredeti szelleméhez és szövegéhez hű bírákat nevez ki. Lehet, hogy mégis az antiföderalistáknak volt igazuk?

Szent György nyomában

John Quincy Adams, az Egyesült Államok hatodik elnöke arra intette honfitársait, hogy ne kutassanak Szent György módjára „az ország határain túl elpusztítandó szörnyek után”. De miért is ne? – kérdezték gúnyosan a neokonzervatívok, és már indultak is (na nem ők, hanem önkéntes honfitársaik) a tálibok, majd Szaddam ellen. Úgy vélték ugyanis, hogy Amerika múltbéli szerepvállalásai őket igazolják. „Az ellenségeink legyőzése után a múltban nem megszálló seregeket hagytunk hátra, hanem alkotmányokat és parlamenteket.” – mondotta maga *George W. Bush* 2003-ban. Valóban így volt? *James L. Payne* ennek járt utána a lap 2006. tavaszi és őszi számában.

Először is összegyűjtötte azokat az eseteket 1850 óta, amikor Nagy-Britannia vagy az Egyesült Államok, a politikai intézményrendszerük exportjára leginkább törekvő és büszke két nyugati hatalom huzamosabb ideig katonailag megszállt egy országot, tudatosan törekedett a politikai élet átformálására, majd kivonult (*Does Nation Building Work?*, 2006. tavasz). Azt találta, hogy az esetek mindössze 27 százalékában (51-ből 14 alkalommal) jött létre tartós (több évtizeden át fennmaradó) demokrácia. Ezt a nem túl biztató eredményt ráadásul tovább árnyalja, hogy korántsem lehetünk biztosak abban, hogy a megszállók erőfeszítései és a későbbi demokrácia között ok-okozati kapcsolat állt fenn. Számos ország vélhetően megszállás nélkül is demokratizálódott volna. A statisztikák alapján az az Irak kapcsán gyakran hangoztatott érv sem állja meg a helyét, hogy minél tovább tart a megszállás, annál sikeresebben lehet meghonosítani a demokráciát. Elég csak Haitira vagy Zimbabwéra gondolnunk, amelyeket korábban több évtizedig igazgatott az Egyesült Államok, illetve Nagy-Britannia.

Payne szerint az átmeneti és jótékony célú gyarmatosítás szószólói tévednek, amikor feltételezik, hogy a demokrácia szakértők által tervezhető. A „tervdemokrácia” éppúgy nem működik, mint a tervgazdaság. Ahogyan a megszállók otthoni politikai közösségét sem tudják szakértők „rendbe tenni” (legfeljebb amolyan horngyuláson – jegyezheti meg a magyar recenzens), úgy a megszállt országokban is komoly korlátokba ütközik az alkotmányos barkácsolás.

Az iraki háború támogatói persze nem Haitira vagy Zimbabwéra hivatkoznak, hanem Japánra és Németországra. De pontosan milyen szerepet is játszott Amerika ezeknek az országoknak a II. világháború utáni átalakulásában? Payne második tanulmányában arra volt kíváncsi, hogy pontosan mi is volt az az amerikai politika, ami olyannyira sikeresnek bizonyult Németországban (*Did the United States Create Democracy in Germany?*, 2006. ősz). Nos, úgy tűnik, hogy egyáltalán nem volt ilyen politika. A korabeli dokumentumok szerint az amerikaiak saját politikájukat egyáltalán nem látták sikeresnek, sőt az események nem egy szemtanúja szerint az amerikai megszálló hatóság bizonytalan, ellentmondásos és a németekkel szemben sokáig kifejezetten ellenséges viselkedése a demokrácia komoly hitelvesztéséhez vezetett. Pontosabban vezetett volna, ha a spontán megszerveződő német demokratikus pártok nem tettek volna meg mindent a sikeréért – függetlenül az amerikai jelenléttől, sőt eleinte kifejezetten annak ellenére. És a Marshall-segély? – vetheti ellen a tájékozott olvasó. Nos, Payne kiszámolta, hogy nincs korreláció az egy főre eső támogatás nagysága és az egyes nyugat-európai országok 1948 és 1951 közötti gazdasági növekedése között. Sokkal inkább minden idők egyik legsikeresebb kormányzati piárfogásáról van szó, mint a nyugat-európai gazdaság (és vele a demokrácia) talpra állításáról.

